

ՀԱՅ-ՎՐԱՑԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՂՈՒԿԱՍ ԿԱՐՆԵՑՈՒ ՀՈՎՎԱԴԵՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐՈՔ (XVIII Դ. ՎԵՐՋ)

Հասմիկ Ամիրջանյան

Պատմական գիտությունների թեկնածու

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ

ՀՀ, Երևան, Բաղրամյան 24/4

Էլ. հասցե՝ amirjanyan.hasmik@rambler.ru

Հոդվածը ներկայացվել է 15.03.2020, գրախոսվել է 20.03.2020, ընդունվել է տպագրության 12.12.2022

DOI: 10.53548/0320-8117-2022.3-94

Ներածություն

Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ղուկաս Կարնեցու (1780-1799) հովվապետության շրջանում շարունակվեց նախորդ՝ Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսի (1763-1780) օրոք ամրապնդված հայ-վրացական հարաբերությունների ավանդույթը: Դրա անհրաժեշտությունը բխում էր մի շարք հիմնապատճառներից: Ինչպես գիտենք, XVIII դարում Պարսկաստանի տիրապետության տակ գտնվող Արևելյան Հայաստանում տիրում էր քաղաքական ու սոցիալ-տնտեսական անկայուն և դժվարին կացություն: Նման իրավիճակում հայ ազատագրական շարժման կարևոր միտումներից մեկը Ռուսաստանի օգնությամբ հայ ժողովրդի ազատագրությունն էր պարսկական, իսկ հնարավորության դեպքում՝ նաև օսմանյան տիրապետությունից: Վրաստանը արտաքին քաղաքական բնագավառում հակված էր ընդունելու ռուսական հպատակություն, որը հայ-վրացական համագործակցության հեռանկարի դեպքում հնարավորություն կստեղծեր իրագործելու ռուսական պետության օգնությամբ Հայաստանն ազատագրելու հայ գործիչների գաղափարը: Այդ գաղափարն ավելի գործնական դարձավ դարավերջի երեսնամյակում՝ կապված Անդրկովկասում Ռուսաստանի քաղաքական ծրագրերի իրագործման հետ:

Հայ-վրացական քաղաքական հարաբերությունները Ղուկաս Կարնեցու օրոք

Ղուկաս Կարնեցի կաթողիկոսը բարիդրացիական հարաբերություններին ու գործնական կապերի մեջ էր Հերակլ Երկրորդ (1744-1798) թագավորի և վրացական արքայական տան ներկայացուցիչների, ինչպես նաև վրացահայ հասարակական-քաղաքական գործիչների հետ: Դա արտահայտվում էր աշխույժ նամակագրությամբ: Այդ հարաբերությունները որակվել են «բարե-

կամական, մտերմիկ»¹: Ի դեմս վրացական թագավորի՝ կաթողիկոսը տեսնում էր հայերի նկատմամբ բարյացակամորեն տրամադրված պետական գործչի, որը կողմնորոշվել էր դեպի Ռուսաստան և ընդունել ռուսական հպատակություն: Նա հույս ուներ, որ ռուսական զորքի անդրկովկասյան արշավանքները հաղթանակով կպսակվեն և, ըստ այդմ, չէր կարող հաշվի չառնել Վրաստանի ռուսամետ կողմնորոշման հանգամանքը: Բացի այդ, վրացական բնակավայրերում մեծաթիվ էին հայերը, որոնց հետ բնականոն կապեր պահպանելը կախված էր նաև վրաց թագավորի հետ ունեցած հարաբերություններից²:

Ահա ինչու կաթողիկոս ընտրվելուց հետո՝ 1780 թ. օգոստոսին, Ղուկաս Կարնեցին մի քանի նամակ է ուղարկում Վրաստան՝ տեղեկացնելով իր ընտրության մասին, Հերակլ արքային շնորհակալություն է հայտնում ընծաների համար և հույս հայտնում, որ վրաց թագավորը կշարունակի նախկին բարեկամական վերաբերմունքը Ս. Աթոռի նկատմամբ: Հավանաբար արքան շտապել էր կաթողիկոսի ընտրվելու առիթով շնորհավորել և նվերներ ուղարկել նրան: Նմանօրինակ բովանդակությամբ նամակներ են հղվում նաև թագաժառանգներ Գեորգիին և Լևանին, Անտոն կաթողիկոսին և այլոց³:

Վրաց թագավորը, իր հերթին, հանձին հայոց կաթողիկոսի, մահմեդական շրջապատում ուներ քաղաքական հարցերում վստահելի դաշնակից: Կաթողիկոսի դերն անփոխարինելի էր Երևանի խաների և այլ մեծամեծների հետ վրացիների ունեցած փոխհարաբերությունների ժամանակ: Երևանի խանը ենթակա էր Վրաստանի կառավարությանը և երբեմն ապստամբում էր վրացական տիրապետության դեմ:

Պետականության բացակայության պայմաններում քաղաքական գործառույթներ ստանձնած կաթողիկոսը, ինչպես կտեսնենք, իր դերն ու կշիռն օգտագործում էր՝ փորձելով հարթել Երևանի խաների ու վրացական արքունիքի տարաձայնությունները: Քիչ դեր չէին խաղում հայոց կաթողիկոսի անունն ու հեղինակությունը, որի միջնորդությունների միջոցով տարբեր վայրերի իշխողներն էլ լուծում էին իրենց խնդիրները. դրա համար երբեմն անհրաժեշտ էին լինում կաթողիկոսի հաշտարար միջամտությունները՝ գրությունների տեսքով: Հերակլի խնդրանքով կաթողիկոսը բազմիցս միջնորդի դեր էր կատարում պարսից տարբեր երևելիների մոտ, բարեխոսում արքայի

¹ Գրիգորյան 1984, 65:

² Գրիգորյան 1984, 165:

³ Գրիգորյան 1984, 94-96, 139:

համար, որ վերջինս կարողանա պահպանել իր քաղաքական կշիռն ու ներգործությունը հատկապես Երևանի խանությունում:

Պարսկական տիրապետության պայմաններում քայքայման ճամփան բռնած երկրի տնտեսությունը մեծապես տուժում էր նաև վրաց-պարսկական թշնամական հարաբերությունների հետևանքով: Երևանի խանի դեմ կազմակերպված վրացական զորքի արշավանքների ժամանակ մեծ վնասներ էին կրում Արարատյան դաշտի բնակավայրերը, վանքերն ու եկեղեցիները:

Հայտնի է, որ դեռևս 1779 թ., Երևանի Հուսեյն Ալի խանից (1762-1783) տարեկան 3000 թուման⁴ հարկը ժամանակին չստանալով, Հերակլ արքան 12000 զորքով արշավել էր Երևան⁵: Վրացական զորքերը մեծ ավերածություններ էին կատարել հայկական բնակավայրերում: Արքան բազմաթիվ հայկական գյուղերի բնակիչների գաղթեցրեց, ավերեց ու կրակի մատնեց 30 հայկական եկեղեցի, հայերից շատերին գերի տարավ Թիֆլիս: Այդ ամենի պատճառով դեպի հյուսիս ճանապարհը փակվել էր, կտրվել էր Էջմիածնի կապը Վրաստանի հետ, անհնար էր դարձել նամակներ ուղարկելը: Երկուստեք հաշտություն չի կայանում, և պատերազմը շարունակվում է նաև հետագա տարիներին: «...Տակալին չեղաւ հնար հաշտութեան և ...մնացեալքն երկրիս ևս իսպառ աւերեցան և աղքատացան»⁶, - գրում է Կարնեցին: Կարնեցու նամակներից տեղեկանում ենք, թե ինչ հետևանքներ է ունեցել վրացական զորքերի արշավանքը հայոց երկրի համար: Կաթողիկոսը նկարագրում է Էջմիածնի տնտեսական անմխիթար վիճակը, սննդի պակասը. մոտ երկու ամիս դրամ չէր մտել Էջմիածին: Նա գրում է, որ վրացական զորքի ասպատակությունից ի վեր մոտ մեկ տարի է, ինչ «...բացի վնասատուութեանց զօրացն, քաղցեալքն երկրիս ի մէնջ լցին և լնուն զպակասութիւնս իւրեանց»⁷:

Խանը ձգտում էր հաշտվել Հերակլի հետ և վերադարձնել նրա կողմից Հայաստանից Վրաստան բռնագաղթած հայ գյուղացիներին: 1781 թ. մարտի նամակում կաթողիկոսն ափսոսանքով արձանագրում է, որ վրաց արքայի տարհանած ժողովուրդը դեռ չի վերադարձել՝ չնայած վերջինիս և Երևանի խանի միջև առերես հաշտություն է կնքվել⁸: Այդ հարցում միջնորդի դեր էր ստանձնել Ախալցխայի Սուլեյման փաշան: Կարնեցին ևս ձգտում էր նպաստել հաշտության կնքմանը՝ հույս ունենալով, որ հայերին կվերա-

⁴ Թուման - պարսկական դրամական միավոր:

⁵ Աղանեանց 1899, 759:

⁶ Աղանեանց 1899, 759-760:

⁷ Գրիգորյան 1984, 161:

⁸ Գրիգորյան 1984, 206:

դարձնեն: «Եւ որովհետև սա (Սուլեյմանը - Հ.Ա.) զհաշտութիւն արկանէր ի մէջ Վրաց արքային և մեր խանին, վասն այն և սրբազան Վեհն զիրիճայս»⁹ գրեց առ ի փութով ի գլուխ բերել»¹⁰: Սակայն Հուսեյն-Ալի խանի և Հերակլի միջև ընթացող հաշտության բանակցությունները, ինչպես երևում է Կարնեցու գրագրություններից, մինչև 1780 թ. հոկտեմբերն արդյունք չեն տալիս, և երկրի վիճակն ավելի է վատթարանում:

Հուսեյնը Հերակլի մոտ հերթական անգամ բանագնացներ է ուղարկում: Թիֆլիսից հաղորդում են, որ հաշտություն կնքելու համար անհրաժեշտ է հայոց կաթողիկոսի միջնորդությունը: Խանի խնդրանքով Կարնեցին 1780 թ. նոյեմբերի 14-ին Գալուստ վարդապետի հետ նամակ և նվերներ է ուղարկում թագավորին, խնդրում հաշտվել և վերադարձնել Վրաստան տեղափոխված գյուղացիներին. «Ահա երկրիս որպիսութիւն յայտնի է քեզ, որոյ շինութիւնն ըստ մեծի մասին սպառեալ է և անմարդաբնակ է եղեալ: Արդ, խնդրեմ ի մեծութենէդ, զի զխղճալի ժողովուրդսն երիրիս, զորս վարեալ ես աստի, արծակեսցես ի գալ»¹¹: Այս բանակցությունները ևս հաշտությամբ չեն պսակվում, բայց որոշակիորեն թուլացնում են թշնամական հարաբերությունները Հերակլի ու խանի միջև¹²:

Երևանի խանը 1781 թ. նոյեմբերին Վրաստան է ուղարկում չորրորդ պատվիրակությունը. հաշտությունը կնքվում է, խանությունից տարված բնակչության մեծ մասը վերադարձվում է: Հերակլը, ի ամրապնդումն հաշտության, ինչպես նաև վերականգնելու համար իր անունն ու ազդեցությունը, 1782 թ. մայիսին գումար է ուղարկում տուժած հայկական բնակավայրեր¹³:

Երևանի նոր՝ Մահմեդ խանի (1785-1903) գահակալմամբ երկրում սկիզբ են առնում նոր խժոժություններ: Հանգուցյալ խանի կողմնակիցները, դժգոհ նոր խանից, ապստամբում են նրա դեմ, հարձակումներ գործում խանության գյուղերի վրա: Այրմալու ցեղի ահից Էջմիածնի շրջակա հայ և մահմեդական գյուղերի բնակիչները թողնում են բնակավայրերն ու հավաքվում Էջմիածնի վանքում: Ապստամբաժների մի խումբ հարձակվում և հափշտակում է վանքի և Վաղարշապատ գյուղի բնակիչներին պատկանող անասունները: Կար-

⁹ Իրիճայ, Երիճայ (արբ.) - դիմում, աղերս, խնդրագիր:

¹⁰ Գրիգորյան 1984, 136:

¹¹ Գրիգորյան 1984, 153:

¹² Գրիգորյան 1958, 71:

¹³ Տե՛ս Գրիգորյան 1984, 295:

նեցին նամակ է գրում Հերակլ Երկրորդի որդի Գեորգի թագաժառանգին, որի միջնորդությամբ ավարը վերադարձվում է¹⁴:

Երկրում ստեղծված անկայուն վիճակը շարունակվում է երկար: Իրավիճակին միջամտում է Հերակլը՝ սպառնալով օգնական զորք ուղարկել Մահմեդ խանին՝ ապստամբությունը ճնշելու, որն անհանգստացնում է կաթողիկոսին: Կարնեցին, չկամենալով, որ կռիվները շարունակվեն, կրկին միջնորդում է հաշտություն կնքելու համար, որը կայանում է¹⁵:

Սակայն երկրում կայունություն չի հաստատվում: Կաթողիկոսն իր նամակներում ու գրագրություններում նկարագրում է Խոյի, Նախիջևանի և Երևանի խանությունների միջև տեղի ունեցած զինված ընդհարումները: Մյուս կողմից մուղանլու թուրքերն են ասպատակում երկիրը, սեփականացնում Օշական գյուղը, գրավում վանքի հողերը: Այդ ամենին գումարվում է 1785 թ. հյուսիսկովկասյան Ումմա խանի արշավանքից առաջացած իրարանցումը: Այդ իրադարձությունների, ինչպես նաև Պարսկաստանում տիրող անկայուն քաղաքական իրավիճակի մասին պատմում է Կարնեցին¹⁶:

Երբ 1796 թ. ռուսական զորքը հեռանում է Անդրկովկասից, թուլանում են Քարթլի-Կախեթի դիրքերը: Առիթից օգտվելով՝ Երևանի խանը գործում էր Հերակլից անկախ. այդ մասին Կարնեցին Շ. Շահամիրյանին գրում է. «...Արքայն Վրաց միայն իրեանց մնացորդ երկրացն իշխե, այն ևս հայթայթանօք և այլ երկրաց՝ ոչ բնաւ և թէպէտ յերևանցոց զհարկ ինչ առնու վասն ոմանց պատճառաց...»¹⁷:

Փաստորեն, կաթողիկոսը ձգտում էր ամեն գնով հարթել Երևանի խանի ու վրացական կառավարության միջև տարաձայնությունները, քանի որ դրանով, մի կողմից, կապահովվեր վրացական պետության և Երևանի խանության միջև բարիդրացիական հարաբերությունները, մյուս կողմից, երաշխիք կլիներ, որ օտար հարձակումների ժամանակ վրացական կողմն օգնություն կցուցաբերի խանին: Ահա թե ինչու Թավրիզի սարդար Սուլեյմանի և Խոյի խանի անդրկովկասյան արշավանքի ժամանակ Կարնեցին գնում է Երևան, բանակցում Երևանի խանի հետ՝ արքային կրկին հնազանդվելու ու ծառայելու համար, որպեսզի Հերակլ արքան ռազմական աջակցություն ցույց տա

¹⁴ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտ (այսուհետև՝ ՄՄ), ձեռագիր Հ^մ 2803, թ. 316բ, տե՛ս նաև Գրիգորյան 1958, 91:

¹⁵ Գրիգորյան 1984, 58-59, Գրիգորյան 1958, 92-93:

¹⁶ Գրիգորյան 1958, 122-123, 125, 127:

¹⁷ Գրիգորյան 1958, 138:

խանին: Վերջինս հավանություն է տալիս կաթողիկոսի առաջարկին, պատրաստակամություն հայտնում կրկին հարկատու լինել Վրաստանին¹⁸:

Վրացական կողմը երբեմն հրաժարվում էր ռազմական օգնություն ցուցաբերել իրեն ենթակա Երևանի խանին: Այդ հանգամանքը կաթողիկոսին խիստ անհանգստություն էր պատճառում: Ծանոթներին գրած նամակներում կաթողիկոսն ակնարկում է վրացական կողմի դիրքորոշման վերաբերյալ. «Եւ վրացին ևս միշտ զոտն ի գետին հարկանէ զխուժադուժ գումարս զօրաց ցուցանելով և զհարկս պահանջելով»¹⁹, - գրում է Կ. Պոլսի Զաքարիա պատրիարքին:

Հայ-վրացական հարաբերությունները Աղա Մուհամմադ խանի անդրկովկասյան արշավանքների շրջանում

Շուտով սկսվեց Պարսկաստանում Ղաջարների հարստության հիմնադիր Աղա Մուհամադ խանի (1743-1797) անդրկովկասյան արշավանքը: Կարնեցու նամակների փոքր ակնարկները վկայում են, որ անհանգստացած կաթողիկոսը համակ ուշադրությամբ հետևում էր Աղա Մուհամադի զորքերի շարժին: 1791 թ. սեպտեմբերի 22-ին նա ներկայացնում է, որ խանը եկել, բանակ է դրել Թավրիզի մոտ և հպատակեցրել շատերին: Նկարագրում է խանի կողմից Խոյի և Արարատյան երկրի բնակիչներին, որոնց մեծ մասը հայեր էին, պատճառած վնասների մասին²⁰:

Երևանի Մահմեդ խանը կրկին օգնություն է խնդրում Հերակլից, որի երկյուղից Աղա Մուհամադ խանի համակիցներ Խոյի և Նախիջևանի խաները 1790 թ. օգոստոսի 29-ին Երևանի բերդի մոտից հեռանում են դեպի Էջմիածին՝ ճանապարհին հրկիզելով ու ավիրելով բնակավայրերը, քշել-տանելով շրջակայքի բնակիչների և Էջմիածնի Մ. Աթոռին պատկանող ընտանի կենդանիների նախիրը: Կաթողիկոսը նկարագրում է հետդարձի ճանապարհին նրանց ավերածությունները: Հերակլը ասպատակողների դեմ միայն 130 զինվորից բաղկացած զորաջոկատ է ուղարկում: Կարնեցու հույսերը, կապված վրացական օգնության հետ, դարձյալ չեն արդարանում: Ավելին, վրացական ջոկատի պարենային ապահովման պարտականությունը դրվում է Էջմիածնի վրա²¹:

¹⁸ Աղանեանց 1899, 641:

¹⁹ ՄՄ, ձեռ. Հ⁶ր 4538, 27ա:

²⁰ Գրիգորյան 1958, 141:

²¹ Գրիգորյան 1958, 146-147:

1794 թ. Աղա Մուհամադ խանը շահ է հռչակվում և մտածում է վերահաստատել պարսկական տիրապետությունը Արևելյան Հայաստանի, Քարթլի-Կախեթի և պարսկահպատակ մյուս տարածաշրջանների նկատմամբ:

Կաթողիկոսը, որը մշտապես խրախուսում ու հովանավորում էր արքային՝ ընդդեմ պարսկական արշավանքների, հույսով, որ Վրաստանը գենքի ուժով կարող է հնազանդեցնել նրանց, միջնորդի դեր է ստանձնում, իմանալով, որ Հերակլը բանակցությունների մեջ է մտել Երևանի Մահմեդ խանի հետ՝ ընդդեմ շահի²²: Հերակլին աջակցելու նպատակով Կարնեցին նաև կարգադրում է վանքի միջոցներից 100 թուման ուղարկել նրան, իսկ Հերակլի՝ դեպի Ղազախ շարժման լուրն առնելուց հետո կաթողիկոսը կարգադրում է զինվորական ծախսերի համար նրան տալ 1000 ալթմուշլուփ (թուրքական ոսկեդրամ)²³:

Կարնեցին, 1794 թ. հունիսին Էդիրնեի (Ադրիանուպոլիս) մահտեսի պարոն Գևորգին նկարագրելով նշված իրադարձությունները, գրում է, որ վրաց արքան զորքեր է նախապատրաստում՝ հնարավոր հարձակման առաջն առնելու: Նա ակնարկում է, որ Երևանի խանը սկսել է չենթարկվել վրաց թագավորին: Դրա հետևանքով փոխադարձ անվստահություն է առաջացել, և խանը ամրացել է բերդում՝ շրջակայքի բնակչությանը ևս իր մոտ ժողովելով: Երևանի խանը կաթողիկոսին հրավիրում է ստեղծված իրավիճակի վերաբերյալ խորհրդակցության, իսկ օգնության խնդրանքով մարդ է ուղարկում Հերակլ արքայի մոտ: Բայց «Վրացին հանդիմանել էր զնոսա վասն դատարկ գնալոյն, ոչ հավատալով խոստման վասն բազմիցս ստելոյն»²⁴: Վրացիները բանագնացի միջոցով պահանջում են վճարել իրենց հասանելիք տուրքը՝ դրա դիմաց խոստանալով դուրս գալ թշնամիների դեմ: Խանը որոշ քանակի դրամ է ուղարկում, իսկ հարկի մնացած մասը խոստանում հետագայում վճարել, բայց այդպես էլ չի կատարում հարկատուի իր պարտականությունները:

Շուտով Սուլեյման սարդարը Խոյի խանի հետ գալիս է Նախիջևան: Կրկին խուճապ է սկսվում: Սարդարը մարդ է ուղարկում Երևանի խանի մոտ և պատանդներ պահանջում: Խանը պատասխան չի տալիս և կրկին բանագնաց է ուղարկում Վրաստան: Այս անգամ՝ որոշակի ու խիստ պահանջով՝ «...կամ մեզ օգնիր և զորք ուղարկիր, և մենք մեր խոստացածը կտանք, կամ

²² Գրիգորյան 1958, 29:

²³ Գրիգորյան 1984, 28, Գրիգորյան 1958, 156:

²⁴ ՄՄ, ձեռ. Հ^մ 4538, թ. 26բ:

մի պատասխան տուր»²⁵: Ուշագրավ է վրացական գրաբերի բերած պատասխանը, որը մեջբերում է Կարնեցին. «Իսկ նա (Հերակլ Երկրորդը - Հ.Ա.) ումն ղրկեց թղթով, թէ՛ նա իմ խորհրդեամբն է եկել անդ, և ես ոչ ունեմ պատերազմել ընդ նմա, այլ դուք զհարկն իմ լրի տա՛ք...»²⁶: Հետագայում դարձյալ որքան բանագնացներ են ուղարկում Թիֆլիս՝ Հերակլն անդրդվելի է մնում:

Փաստորեն, վրացական կողմը, առիթն օգտագործելով, փորձում է պարսկական արշավանքի դեմ օգնություն ուղարկելու դիմաց ստանալ իրեն հասանելիք հարկը: Ավելին, Թիֆլիսի հայ երևելի մելիք Ավետիքի գրած նամակից տեղեկանում ենք, որ վրաց արքան փորձել է կաթողիկոսի միջոցով ներգործել Երևանի խանի վրա՝ ստանալու տարեկան հարկը: Ի պատասխան՝ կաթողիկոսը գրում է, որ խանն անգամ իր հավատարիմների խոսքը հաշվի չի առնում, իրեն ինչպե՞ս կլսի. «Ի ձեռս նոցայ է թողուլն և վարելն, պահելն և չարչարելն: Ուրեմն օգուտ չկա խոսել այդ մասին»²⁷:

Խանը, օգնություն չստանալով, նվերներ ու բանագնաց ուղարկեց սարդարի մոտ: Կաթողիկոսն իր հերթին Երևանում գտնվելու ընթացքում մի վարդապետի միջոցով նամակ է գրում՝ փորձելով մեղմել շահի բարկությունը և համոզել չհարձակվել երկրի վրա²⁸: Կարելի է ենթադրել, որ, ամենայն հավանականությամբ, կաթողիկոսը նամակը գրել է Երևանի խանի առաջարկով և ցանկությամբ: Այս իրադարձությունների մասին կաթողիկոսը 1794 հունիսին Կ. Պոլսի մահտեսի Նիկողայոս Եղիազարյանին գրում է. «...իսկ մեր որպիսության մասին իմացիր, որ...այժմոյս կարի վրդովեալ գոյ երկիրս մեր և մեզ ոչ գոյ հանգստութիւն: Զի թերահաս տիրողն երկրիս ոչ օգտագիտաբար վարեցեալ, նարդենիս թէ ի վրաց պետէն, և թէ ի շահ կոչեցեալ ներքինոյն կողմանէ զգարհուրելի կասկածանս կրելով, զբնակիչսն երկրիս ժողովէ ի բերդն և ամրանալոյ պատրաստութիւն տեսանէ ընդդէմ յառնելոյ նոցայ: Որ զմեզ ևս հրաւիրեալ տարաւ յԵրևան քաղաք և անդանօր զխաղաղութիւն խորհուրդ խորհեալ մարդիկ յղեացաք և թուղթ գրեցաք առ վրաց պետն և յետ ի յաւուր մնալոյ մեր անդ, դարձաք ի Սուրբ Աթոռս»²⁹:

Աղա Մուհամադ շահը 1795 թ. հունիսի վերջին 50000 զորքով անցնում է Արաքսը և ներխուժում Անդրկովկաս: Նման իրավիճակում Երևանի խանը

²⁵ ՄՄ, ձեռ. ՀՊ 4538, թ. 27ա:

²⁶ ՄՄ, ձեռ. ՀՊ 4538, թ. 27ա:

²⁷ ՄՄ ձեռ. ՀՊ 4538, թ. 33ա:

²⁸ ՄՄ ձեռ. ՀՊ 4538, թ. 22բ:

²⁹ ՄՄ ձեռ. ՀՊ 4538, թ. 17ա:

շտապում է շտկել հարաբերությունները Հերակլի հետ: Որպես միջնորդ՝ հերթական անգամ հանդես է գալիս Ղուկաս Կարնեցին, որը ևս գրավոր կերպով վրաց արքային խնդրում է հաշտվել խանի հետ³⁰: Սակայն, երբ շահի զորավարներ Ալիդուլի և Ջաֆարդուլի խաները հուլիսի վերջին 20000 զորքով մոտեցան Երևանին և բանակ դրին Չարբախում, Հերակլն ի վիճակի չեղավ օգնության հասնել Երևանի խանին:

Ալիդուլին պաշարում է Երևանի բերդը, որտեղ փակվել էին Երևանի խանն ու նրա կողմից տեղահան արված՝ շրջակա հայկական գյուղերի և Երևան քաղաքի բնակչությունը: Ավելի քան մեկ ամիս (35 օր) տևած Երևանի պաշարման ընթացքում Երևանն ու ամբողջ երկիրը ենթարկվում են մեծ ավերածությունների:

Ղուկաս Կարնեցին 1795 թ. հուլիսի 27-ին բանագնաց է ուղարկում Ալիդուլի խանի մոտ, իսկ հաջորդ օրն ինքն է գնում խանի բանակը՝ բանակցություններ վարելու փրկագնի վերաբերյալ: «Գնաց Ղուկաս կաթողիկոս բազում ընծայիք ի տեսութին նմա և մեծարի ի նման է առ երեսս ըստ խորամանկութեան Պարսից...»³¹: Կարնեցին, 4000 թուման վճարելով խանին, փրկագնում է էջմիածնի Մայր Աթոռը՝ այն ազատելով թալանվելուց, իսկ նրա պարիսպների ներսում հավաքվածներին՝ կոտորածից ու գերեվարումից³²:

Կաթողիկոսի նմանօրինակ քայլը վկայում է, որ նա այլևս հույսեր չէր կապում վրացական կողմի օգնության հետ, քանի որ Հերակլ արքան չկարողացավ օգնության հասնել Երևանի խանին:

Հայ-վրացական տնտեսական հարաբերությունները Ղուկաս Կարնեցու օրոք

Կաթողիկոսի օրոք հայ-վրացական կապերն արտահայտվում էին նաև տնտեսական հարաբերություններով: Նամակներից տեղեկանում ենք, որ Հերակլն ու արքայական ընտանիքի մյուս անդամները հաճախ դիմում են Ղուկասին՝ հեռավոր վայրեր մեկնող կամ էլ փորձանքի հանդիպած անձանց ժողովարարական թղթեր տալու խնդրանքով³³: Այսպես, Գեորգի արքայորդու

³⁰ Գրիգորյան 1958, 158-159:

³¹ Կռունկ հայոց աշխարհին 1862, Թիֆլիս, թիւ Դ, 284:

³² Լեո 1973, 387:

³³ 1793 թ. Հերակլն անգամ Ս. Հակոբի բուժիչ ջրից է խնդրել կաթողիկոսից, որն ուղարկել է այն: Տե՛ս Աղանեսեց 1899, 607: 1798 թ. ժանտախտի ժամանակ Գեորգի արքայի խնդրանքով Կարնեցին Թիֆլիս է ուղարկում Սուրբ Գեղարդը՝ պայքարելու տարածված մահտարածամի դեմ: Կաթողիկոսի

խնդրանքով 1782 թ. նա ժողովարարության թուղթ է տալիս վրաց քահանա Ջաքարիային³⁴:

Կաթողիկոսը, հիմնականում ընդառաջելով նրանց խնդրանքներին, երբեմն էլ ստիպված էր լինում մերժել: 1782 թ. մայիսին Գետրգի արքայորդուն նա հայտնում է, որ նրա խնդրանքով ինքը սոցիալ-տնտեսական ծանր վիճակում հայտնված հոգևոր և աշխարհական անձանց տվել է ժողովարարական թղթեր, բայց անհրաժեշտ է դրանց թիվը սահմանափակել, որովհետև «ի յաճախութենէն լիցի զգուումն ժողովրդեանն և թուղթն մեր ամենևին ընդունայն լինելոց է»³⁵:

Կարնեցին 1794 թ. նոյեմբերի 23-ին Հերակլի թոռ Դավիթ Միրզային գրում է, որ ինքը չի կարող ժողովարարական թուղթ տալ նրա ուղարկած Պետրոս քահանային, որ վերջինս ուխտի գնա Երուսաղեմ, որովհետև ծայրահեղ աղքատության մեջ գտնվող ժողովուրդը դժգոհել է³⁶: Պատճառն այն էր, որ վերջերս էր նման թուղթ տրվել երկու վրացի քահանայի: «...Մերայինքն ամենայն ի յաղքատութենէ և ի դառնութեանց ժամանակիս նեղեալ գոլով՝ գրեթէ յերես են ելեալ, որոց աւելորդ հրաման հրամայելն վնաս բերէ, քան թէ օգուտ»³⁷, - գրում է Կարնեցին Դավթին՝ փորձելով հակասություն չսերմանել հայ բնակչության ու վրացական պետության միջև: Կաթողիկոսի նմանօրինակ քայլը Վ. Գրիգորյանը մեկնաբանում է այն բանով, որ Ղուկասը վախենում էր ժողովրդական զայրույթից:

Ղուկաս Կարնեցու խնդրանքով Հերակլ թագավորը հաճախ միջամտում էր վրացահպատակ հայկական տարածքներում ծայր առած եկեղեցական վեճերին, այդ թվում՝ Մայր Աթոռի հասանելիք տուրքի շուրջ, հալածում էր վրացահայերի մեջ կաթոլիկություն տարածողներին³⁸ (հայտնի է, որ կաթողիկոսն արքային խնդրել է լուծում տալ Հաղարծնի վանքի և հաղպատցիների միջև ծագած թեմական պատկանելության վեճին³⁹):

ջանքերը՝ վերադարձնելու Գեղարդը, որն ութ ամիս այնտեղ էր, իզուր են անցնում: Կաթողիկոսը 1799 թ. օգոստոսին գրում է արքային, որ հարյուրավոր ուխտավորներ, գալով Էջմիածին, ցանկություն են հայտնում տեսնել հրաշագործ Գեղարդը և խնդրում է Թիֆլիսում գտնվող Հովհաննես վարդապետի միջոցով այն վերադարձնել: Տե՛ս Աղանեանց 1899, 679, Լեո 1973, 424:

³⁴ Աղանեանց 1899, 344:

³⁵ Աղանեանց 1899, 642-643, Գրիգորյան 1958, 62, Գրիգորյան 1984, 302:

³⁶ Աղանեանց 1899, 642-643, Գրիգորյան 1958, 62:

³⁷ Աղանեանց 1899, 643:

³⁸ Գրիգորյան 1984, 66:

³⁹ Աղանեանց 1899, 389:

Վրացական արքունիքն իր հերթին հաճախ դիմում էր կաթողիկոսին՝ իր երկրում հայկական եկեղեցիների առաջնորդների նշանակման հարցով: Կաթողիկոսը քաջ գիտակցում էր, որ այդ խնդրանքները բխում էին վրացական կողմի շահերից՝ հայկական եկեղեցիներում իրենց ձեռնտու և ենթակա գործիչներ նշանակելու տեսանկյունից:

Կարնեցին 1792 թ. հուլիսին գրությամբ փորձում է մերժել Գեորգի արքայորդու խնդրանքը՝ Հաղպատի միաբան Դավթին եպիսկոպոս ձեռնադրելու և վանքի հոգևոր առաջնորդ նշանակելու վերաբերյալ, պատճառաբանելով, որ վերջինս չունի թեմ և վիճակ: Սակայն խնդրանքը կրկնվելու պատճառով ստիպված է լինում ձեռնադրել՝ Դավթին պատվիրելով համեստությամբ և խաղաղությամբ կառավարել թեմը և վանքի շինության համար հոգ տանել: Սակայն լեզգիների արշավանքներից հետո Դավիթը, վանքը լքելով, գնում է Թիֆլիս: Վանքը մնում է ամայի ու անբարեկարգ: Կաթողիկոսը, տեղի հայ բնակչությանից Դավթի վերաբերյալ բազմաթիվ գանգատաթղթեր ստանալով, Թիֆլիսի հոգևոր առաջնորդ Պետրոս վարդապետին և տեղի հայ երևելիներին ուղղած պատասխան-նամակում գրում է, որ Դավթին չընդունելու դեպքում նրանք պետք է այդ մասին գրեն արքայորդի Գեորգիին⁴⁰: Կաթողիկոսը Դավթի արարքների մասին ցավով արձանագրում է. «Բազում ամայացածներն նորից շինեցին, իսկ նա վանքի այլոց շինած փայտակերտսն ևս քանդել բերել է այդտեղ որջ հաստատել իր համար և վանքն ամայի թողել»⁴¹: Սակայն, անսալով արքայի միջնորդությանը, կաթողիկոսն ստիպված է լինում Դավթին վերահաստատել վանքի առաջնորդի պաշտոնում, իսկ Հերակլին խնդրում է հրամայել Հաղպատի գյուղացիներին վերադառնալ գյուղ և վերանորոգել վանքը⁴²: Հետագայում՝ 1799 թ., Գեորգի արքան (1798-1801) ինքն է կաթողիկոսին խնդրում Գանձասարի Սարգիս եպիսկոպոսին կարգել Հաղպատի վանքի առաջնորդ:

Կաթողիկոսը հաճախակի էր դիմում վրաց արքաներին՝ վրացահպատակ հայկական տարածքների՝ Ս. Աթոռին պատկանող գույքի վերաբերյալ հարցերով: 1799 թ. սեպտեմբերի 17-ին նա Գեորգի արքային խնդրում է անժառանգ մահացած էջմիածնապատկան ճորտ Դավթի տունը, որը այլոց

⁴⁰ ՄՄ, ձեռ. ՀՊր 4449, թ. 31ա, 31բ-32ա:

⁴¹ Աղանեանց 1899, 581:

⁴² Աղանեանց 1899, 589-590:

ձեռքն էր ընկել, հանձնել Ս. Աթոռին, ինչպես վրացական երկրի օրենքն է սահմանում⁴³:

Եզրակացություններ

Այսպիսով, Ղուկաս Կարնեցին ձգտում էր բարիդրացիական հարաբերություններ պահպանել վրացական պետության հետ՝ հաշվի առնելով, որ Հերակլ Երկրորդը, որպես պետականություն ունեցող երկրի ղեկավար, ի զորու էր պայքարելու պարսկական արշավանքների դեմ: Հայ ժողովրդի նկատմամբ կեղեքումները, երկրի ավերածությունն ու կողոպուտը կանխելու համար կաթողիկոսը ստիպված էր միջնորդի ու հաշտարարի դեր կատարել, մի կողմից, Երևանի խանի ու վրացական արքունիքի, մյուս կողմից, վերջինիս ու մահմեդական տարբեր տիրողների միջև: Ինչպես տեսանք, Երևանի խանի և Վրաստանի միջև հաշտության կայացման գործում իր դերը կատարել է նաև հայոց կաթողիկոսը: Բացի այդ, հայ-վրացական քաղաքական և տնտեսական ամուր հարաբերությունները հնարավորություն էին տալիս վերահսկելու Վրաստանում և վրացահպատակ հայկական տարածքներում գտնվող եկեղեցիների և տեղի հայերի հոգևոր կյանքը:

Մյուս կողմից, հայոց կաթողիկոսը հնարավորություն ուներ օգնելու վրացիներին տնտեսական, հոգևոր և այլ կարևոր հարցերում: Ուստի վրացական պետության ղեկավարներն իրենց հերթին ձգտում էին բարեկամական հարաբերություններ պահպանել հայերի հոգևոր առաջնորդի հետ: Վրաց արքունիքի ու հայոց կաթողիկոսի բարեկամությունն արտահայտվում էր նաև նվերների, տարբեր ապրանքների փոխանակմամբ⁴⁴:

Գրականություն

Կռունկ հայոց աշխարհին 1862, Թիֆլիս, թիւ Դ, էջ 284:

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտ, ձեռագիր Հ^մ 2803, Հ^մ 4449, Հ^մ 4538:

Գրիգորյան Վ. 1984, Դիվան հայոց պատմության, հ. Ա, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 596 էջ:

Գրիգորյան Վ. 1958, Երևանի խանությունը XVIII դարի վերջում, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 226 էջ:

Աղանեանց Գ. 1899, Դիւան հայոց պատմութեան, Դ, Թիֆլիս, տպ. Տ. Ռօտինեանցի, 683 էջ:

Լեո 1973, Հայոց պատմություն, հ. 3, Երևան, «Հայաստան», 638 էջ:

⁴³ Աղանեանց 1899, 683-684:

⁴⁴ Աղանեանց 1899, 391, Գրիգորյան 1984, 66, 132, 139, 250:

ՀԱՅ-ՎՐԱՅԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՂՈՒԿԱՍ ԿԱՐՆԵՑՈՒ ՀՈՎՎԱԴԵՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐՈՔ (XVIII Դ. ՎԵՐՋ)

Հասմիկ Ամիրջանյան

Ամփոփում

Մեծ է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ղուկաս Կարնեցու (1780-1799) դերն ու ներդրումը հայ-վրացական քաղաքական հարաբերություններում, ինչպես նաև Թիֆլիսում և Վրաստանի այլ տարածքներում XVIII դ. վերջին բնակվող հայերի հոգևոր կյանքում: Քաղաքական ու հոգևոր գործիչը թուրք-պարսկական տիրապետության դեմ հայ ազգային-ազատագրական պայքարում վրաց թագավոր Հերակլ Երկրորդի կառավարման շրջանում մեծ նշանակություն էր տալիս վրացական թագավորության դերին: Ուստի, պահպանելով բարեկամական հարաբերություններ վրաց թագավորի, քաղաքական ու հոգևոր բարձրաստիճանավորների հետ, վերջիններին հղում էր բազմաթիվ նամակներ ու զեկույցներ: Կամենալով պահպանել իր ազդեցությունը պարսիկ խաների նկատմամբ՝ Հերակլն իր հերթին հաճախ էր օգնության դիմում կաթողիկոսին: Կարնեցին, վրացական թագավորի հետ քննարկելով պարսկական տիրապետությունից Հայաստանի և Վրաստանի ազատագրության վերաբերյալ հարցերը, ինքնըստինքյան նպաստում էր հայ-վրացական քաղաքական հարաբերությունների զարգացմանը: Նա նաև կանոնակարգում էր վրացահայերի վարչական ու հոգևոր գործերը՝ դրանով իսկ նպաստելով ոչ միայն վիրահայոց թեմի բարեկարգմանը, այլև հայ-վրացական հոգևոր հարաբերությունների զարգացմանը:

Բանալի բառեր՝ քաղաքական հարաբերություններ, Հաղպատ, կրոնական, եկեղեցի, հոգևոր-վարչական, Ամենայն Հայոց կաթողիկոս, էջմիածին:

АРМЯНО-ГРУЗИНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ПРИ КАТОЛИКОСЕ ГУКАСЕ КАРНЕЦИ (КОНЕЦ XVIII В.)

Асмик Амирджанян

Резюме

Велика роль армянского католикоса Гукаса Карнеци (1780-1799) в становлении армяно-грузинских политических отношений, а также в духовной жизни армян Грузии в конце XVIII в. Армянский духовный лидер придавал огромное значение роли грузинского царя Иераклия Второго в национально-освободительной борьбе армян, направленной против турецко-персидского господства. Поддерживая дружественные отношения с грузинским

царем, с высокопоставленными грузинскими политическими и духовными деятелями, он обращался к ним за помощью. В свою очередь Иераклий Второй, стремясь сохранить свое влияние в отношении персидских ханов, в то же время часто оказывал содействие католикосу Карнеци. Обсуждая с Иераклием Вторым вопросы освобождения Армении и Грузии от персидского господства, Гукас Карнеци способствовал тем самым развитию армяно-грузинских политических отношений. Он также занимался упорядочиванием административных и религиозно-духовных вопросов грузинских армян, что в целом способствовало развитию армяно-грузинских отношений.

Ключевые слова – политические отношения, Ахпат, религиозный, церковь, духовно-административный, Католикос Всех Армян, Эчмиадзин.

ARMENIAN-GEORGIAN RELATIONS DURING THE REIGN OF CATHOLICOS GHUKAS KARNECI (THE END OF THE 18TH CENTURY)

Hasmik Amirjanyan

Abstract

One of the main activities of Ghukas Karneci (1780-1799) was the including in the Armenian-Georgian politic relations and in improving the spiritual life of Armenian people in Tiflis and other settlements of Georgia.

The article describes activities of Ghukas Karneci, his important role and contribution in the Armenian-Georgian political relations. He also organized the spiritual life of Armenian people in Tiflis and other settlements of Georgia.

The Catholicos, during the national liberation struggle of Armenia from the Persian yoke at the time of the King Herakli, gave also a great importance to the Georgian Kingdom. For this purpose, maintaining friendly relations with the Georgian Kings and the guides of the military and spiritual department, Karneci sent a lot of reports and letters to them. Gh. Karneci discussed the question of the liberation of Armenia and Georgia from the Turkish-Persian yoke, contributed comprehensively to the Armenian-Georgia political relations. One of the main activities of Karneci was the administrative regulations of Georgian eparchy of Armenian Church, increasing and strengthening the Armenian-Georgian spiritual relations.

Key words – political relations, Haghpata, religions, Church, religious-administrative connections, Catholicos of All Armenians, Echmiadzin.